

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה מח: היקף חיוב קריאת שמע מהתורה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה מח: היקף חיוב קריאת שמע מהתורה

*

רקע

לאחר שלמדנו בסוגיה הקודמת שלפי רוב הראשונים מצות קריאת שמע מהתורה, נעסוק בהיקף החיוב מהתורה, אם החיוב לקרוא פסוק אחד בלבד, פרשה אחת, שתי פרשות או שלוש פרשות.

מקורות

- א. יג: "ת"ר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד זו ק"ש של ר' יהודה הנשיא... מצער נפשיה"
 ב. תלמידי רבינו יונה ט. ד"ה למימרא, "ומתוך מ"ש הרי"ף..."
 ריטב"א יג: ד"ה ת"ר שמע ישראל
 ריאם סי' רנב, "... ומוקמינן לה בפ' ראשונה" [מובא לעיל עמ' 4]
 ספר החינוך מצוה תכ, "... ודברת במ בשבתך וגו' ובשכבך ובקומך" [מובא לעיל עמ' 4]
 רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א הל' א-ג
 ג. משנה ברורה סי' סג סקט"ז

ריטב"א ד"ה תנו רבנן שמע ישראל
 תנו רבנן שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד זו היא קריאת שמע של ר' יהודה הנשיא. וטעמא משום שהיה עוסק בתורה כל היום ולא רצה להתבטל כדי לקרותה כולה כיון שיוצא בפסוק ראשון.

הסבר הסוגיה

שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד - זו קריאת שמע של ר' יהודה הנשיא. [ברייתא יג:]

נחלקו הראשונים מהו היקף חיוב קריאת שמע מהתורה:

הרשב"א [שו"ת ח"א סי' שכ, חידושו למסכת יג: סוד"ה שמע ישראל וד"ה א"ל בר פחת¹], הרא"ה [יג: ד"ה פי' ובגמרא], הריטב"א [יג: ד"ה ת"ר שמע ישראל], רבי יהודה החסיד [מובא בטור סי' מו] וספר החינוך² [מצוה תכ] סוברים שהחיוב מהתורה לקרוא פסוק ראשון בלבד. תלמידי רבינו יונה [ט. ד"ה למימרא] והיראים [סי' רנב] סוברים שמהתורה חייבים לקרוא פרשה ראשונה. הפרי חדש [סי' סז] סובר שמהתורה חייבים לקרוא שתי פרשיות ראשונות, ולדעתו כך סובר גם הרמב"ם. הרמב"ם [פ"א הל' א-ב] פותח את הלכות קריאת שמע בהגדרת המצוה מהתורה,

¹ אין להקשות מדבריו בחידושים [ב. סוד"ה ולענין], שם הרשב"א אומר פרשה ראשונה לרבותא בלבד.

² יש שטענו שהרא"ה כתב את ספר החינוך.

ופוסק: "ומה הוא קורא שלש פרשיות אלו הן: שמע והיה אם שמוע ויאמר", משמע שמהתורה חייבים לקרוא את שלוש הפרשיות³.

הראיה המרכזית של הסוברים שמהתורה חייבים לקרוא פסוק ראשון בלבד היא קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא. הגמ' [יג-יג]: אומרת: "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד זו קריאת שמע של ר' יהודה הנשיא", משמע שפסוק ראשון מהתורה ושאר הפרשות מדרבנן, ורבי שתורתו אומנותו היה חייב בקריאה מהתורה בלבד [כך מפרש הרא"ה יג: ד"ה פי' ובגמרא].

על פי הבנה זו ניתן לפרש שתי סוגיות נוספות:

א. נחלקו התנאים [יג-יג]: היכן צריכים לכוון בקריאת שמע, וכל אחד לומד את שיטתו מפסוקים. רבי מאיר אומר שקריאת שמע צריכה כוונה בפסוק ראשון בלבד, ואינו מביא מקור לדבריו. לדעה שהחיוב מהתורה הוא בפסוק ראשון בלבד, שיטתו ברורה, שצריכים לכוון בכל הקריאה מהתורה.

ב. הגמ' [יג-יג]: אומרת שאם "אמר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד ונאנס בשינה יצא" [יג-יג]: מסביר הרא"ה [ד"ה אמר רב יצחק בר שמואל] שאונס שינה פוטר אותו ממצוה דרבנן ואינו פוטר ממצוה דאורייתא.

תלמידי רבינו יונה [ט. ד"ה למימרא] סוברים שמהתורה חייבים לקרוא את כל הפרשה הראשונה, ולכן הם מבארים את הסוגיות הללו בדרך שונה. לגבי קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא, מפרש רבינו יונה שהוא קרא את כל הפרשה הראשונה ולא רק את הפסוק הראשון. לגבי חיוב כוונה לרבי מאיר בפסוק ראשון בלבד, מסבירים תלמידי רבינו יונה [ז. ד"ה שמע] שרבי מאיר לומד דין זה מ"הסכת ושמע ישראל, מה להלן בהסכת אף כאן בהסכת" [ז.יג]. לגבי דין נאנס בשינה, מסבירים תלמידי רבינו יונה [ז: ד"ה אמר] שהוא אינו ישן אלא מנמנם, פסוק ראשון צריך לצערו עד שיוכל לקרוא בכוונה, ושאר הפרשה אין לצערו, ויכול לקרוא אף כשהוא מנמנם.

לגבי קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא, ניתן לפרש שיש חיוב מהתורה לקרוא פרשה ראשונה או יותר מכך, ואף על פי כן רבי יהודה הנשיא קרא פסוק אחד בלבד. הרא"ש [פ"ב סי' ג] הולך בדרך זו, ומבאר שרבי קרא פסוק אחד בלבד מפני שלימד תורה לרבים ולכן מעיקר הדין היה פטור לגמרי מקריאת שמע. מהסבר זה מתחדש חידוש גדול, שיש קיום מצוה גם בקריאה חלקית של קריאת שמע. ברוב המצוות, אין לקיום חלקי של המצוה כל

³ נחלקו האחרונים מהי שיטת הרמב"ם. המנחת כהן [ספר מבא השמש מאמר שני פי"ג ד"ה השעה השלישית], ערוך השלחן [סי' נח סע' טז], הגרי"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי ח"א, קונטרס בעניני קריאת שמע ח"א אות א], אבי העזרי [הל' קריאת שמע פ"א ה"ג] ועוד אחרונים סוברים שלדעת הרמב"ם חובה מהתורה לקרוא שלוש פרשות. השאגת אריה סובר [ריש סי' ב] שאין ראיה מדברי הרמב"ם שיש חיוב לקרוא שלוש פרשות, וכך משמע גם מהמגן אברהם [סי' סג סק"ח] והפרי מגדים [אשל אברהם שם, וסי' סז אות א] שמנו את השיטות השונות והשמיטו שיטה זו [עיין בספר המפתח לרמב"ם פרנקל פ"א ה"ג ד"ה וקריאת שלש המפנה להרבה אחרונים הדנים בדין זה].

משמעות [לדוגמא: התוקע תקיעה ללא תרועה לא קיים מצוה כלל], ובקריאת שמע יש קיום מצוה אף בקיום חלקי שלה⁴.

משיטת הרי"ף לגבי קריאת עראי מוכיחים תלמידי רבינו יונה [ט. ד"ה למימרא] שגם לדעתו, מהתורה חייבים לקרוא רק פרשה ראשונה. לדעתם, היתר קריאת עראי בפרשה שנייה נובע מכך שחיוב פרשה ראשונה מהתורה וחיוב פרשה שנייה מדרבנן⁵. לעיל [עמ' 134-135] למדנו שהרמב"ן [במלחמות ט. והרשב"א [טז. ד"ה לא קשיא] מסבירים את החילוק בין פרשה ראשונה לפרשה שנייה בדרכים אחרות, ועל פיהם אין ראייה מדין זה.

הפרי חדש [סי' סו] מאריך להוכיח שמהתורה חייבים לקרוא שתי פרשות. הוא מבסס את דבריו בעיקר על שלוש ראיות:

א. התנאים בתחילת פרק שני [יג. ג.]: דנים בהיקף דין כוונה, וכל אחד לומד את שיטתו מפסוקים, מהדעות שצריך כוונה בפרשה ראשונה ולא צריך כוונה בפרשה שניה, משמע שיש חיוב מהתורה לקרוא גם את הפרשה השנייה.

ב. הגמ' בכמה מקומות [יד. הפסקה מפני הכבוד והיראה, טו. לעניין קורא ולא השמיע לאזנו, ירושלמי פ"א ה"ב (ח). לעניין הפסקה מתלמוד תורה לקריאת שמע] מחלקת בין קריאת שמע למצוות אחרות, שקריאת שמע דאורייתא והמצוות האחרות דרבנן, ואינה מחלקת בתוך קריאת שמע - משמע שכל הקריאה מהתורה [אמנם הגמ' אינה מחלקת בין שתי הפרשות הראשונות לפרשה השלישית, אך כיוון שמקיים בקריאתה מצוה מהתורה של זכירת יציאת מצרים, הגמ' אינה צריכה לחלק].

ג. המשנה [יג.]: אומרת שמקדימים פרשה ראשונה לשנייה כדי להקדים עול מלכות שמים לעול מצוות, ואינה אומרת שמקדימים אותה מפני שהיא מהתורה והשנייה מדרבנן.

שיטת הרמב"ם קובעת ברכה לעצמה⁶. במנין המצוות [עשה ין ובספר המצוות הרמב"ם מביא את המצוה לקרוא קריאת שמע ואינו מתייחס להיקף הקריאה. בהלכות קריאת שמע [פ"א הל' א-ב] הרמב"ם פוסק: "פעמים בכל יום קוראין קריית שמע בערב ובבקר, שנאמר ובשכבך ובקומך... ומה הוא קורא שלוש פרשות, אלו הן: שמע, והיה אם שמוע, ויאמר", משמע ששלוש הפרשות מהתורה.

האפשרות לחייב פרשה שלישית מהתורה קשה מאוד, שהרי בפרשה זו לא נאמר "בשכבך ובקומך", ואמירתה היא רק כדי לקיים מצות זכירת יציאת מצרים, מהיכי תיתי לחייבה מהתורה? למדנו לעיל [עמ' 125] שהגרי"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי, ח"א קונטרס קריאת שמע, חלק א, בעיקר סע' ב] מתייחס לשאלה זו בהרחבה רבה, ומסביר שלדעת הרמב"ם מצות זכירת יציאת מצרים היא חלק ממצות קריאת שמע, שאף בה מקבלים עול

⁴ עיין לעיל עמ' 211 והע' 4 מקור נוסף לחידוש זה.

⁵ חשוב לציין שתלמידי רבינו יונה לא העלו על דעתם שיש חיוב בפחות מפרשה ראשונה, בראיה זו ובשאר הראיות הם מתעמתים רק עם הדעה שחובה מהתורה לקרוא יותר מפרשה אחת.

⁶ בשיטת הרמב"ם דנו גם לעיל עמ' 125 ועמ' 147.

מלכות שמים. החיבור של מצוה זו למצות קריאת שמע גורם לכך שלא ניתן להסתפק בזכירה סתמית של יציאת מצרים, אלא חייבים לקבל עול מלכות שמים על ידי קריאת פרשה בתורה שיש בה זכרון יציאת מצרים.

הסבר זה בשיטת הרמב"ם סותר את פסק הרמב"ם לעניין נאנס בשינה, שמהרמב"ם [פ"ב ה"ג] משמע שנאנס בשינה קורא פסוק ראשון בלבד, ואת המשך קריאת שמע אינו קורא כלל. ניתן לתרץ קושיה זו באחת משתי דרכים:

א. הגרי"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי ח"א עמ' לג]: שינה מוגדרת כאונס, וכאונס הוא פטור מפילו ממצוה מהתורה⁷.

ב. נראה לפרש, שאכן לדעת הרמב"ם קריאת שמע כוללת מהתורה את שלוש הפרשיות, אך לדעתו אין חיוב לקרוא את שלוש הפרשיות, ואף שקריאת שלושתן מהווה קיום מצוה מהתורה, החיוב הוא לקרוא פסוק אחד בלבד. שלוש הפרשיות הללו עוסקות בהיבטים שונים של קבלת עול מלכות שמים, ולכן שלושתן כלולות במצות קריאת שמע מהתורה, אך החיוב הבסיסי הוא לקרוא קריאה של קבלת עול מלכות שמים, וחיוב זה ניתן לקיים אף בפסוק ראשון. אדם ער צריך לקיים את המצוה כהלכתה, ולכן הוא קורא את שלוש הפרשות, אך ישן יכול להסתפק בקיום החיוב המינימאלי [הסבר זה הובא לעיל עמ' 147, ועיין שם הע' 3].

סיכום

נחלקו הראשונים מהו היקף חיוב קריאת שמע מהתורה:

רשב"א, רא"ה וריטב"א סוברים שהחיוב מהתורה לקרוא פסוק ראשון בלבד. תלמידי רבינו יונה והיראים סוברים שמהתורה חייבים לקרוא פרשה ראשונה. הפרי חדש [סי' סז] סובר בדעת הרמב"ם שמהתורה חייבים לקרוא שתי פרשות ראשונות, אך מפשטות לשון הרמב"ם משמע שמהתורה חייבים לקרוא את שלוש הפרשות.

הלכה

מהבית יוסף [סי' סג סע' ח ד"ה וכתב] משמע שהוא מאמץ את הדעה שקריאת שמע מהתורה היא פסוק ראשון בלבד. המשנה ברורה [סי' סג סקט"ז] מביא את הדעות השונות ואינו מכריע ביניהן.

⁷ הסבר זה קשה משתי סיבות: ראשית, קשה להבין ששינה מוגדרת כאונס הפטור ממצוה מהתורה, ושנית, לא מובן מדוע מצערים אותו לפסוק ראשון, והרי אנוס פטור מכל התורה.